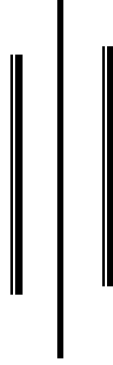

त्रिभुवन विश्वविद्यालय

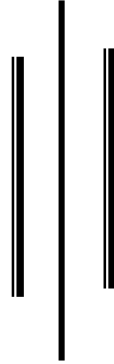
द्वन्द्वबाट आन्तरिक रूपमा विस्थापितहरू: एक अध्ययन

नेपालगन्ज नगरपालिका, बाँके

भूगोल केन्द्रीय विभाग, मानविकी तथा सामाजिकशास्त्र संकायअन्तर्गत
स्नातकोत्तर तहको आंशिक आवश्यकता परिपूर्तिको लागि प्रस्तुत

शोध-पत्र

शोधार्थी

दुर्गानाथ त्रिपाठी

भूगोल केन्द्रीय विभाग

त्रिभुवन विश्वविद्यालय

कीर्तिपुर, काठमाडौं

फरवरी, २००८

त्रिभुवन विश्वविद्यालय
मानविकी तथा सामाजिकशास्त्र संकाय
भूगोल केन्द्रीय विभाग
कीर्तिपुर

स्वीकृति - पत्र

द्वन्द्वबाट आन्तरिक रूपमा विस्थापितहरुः
एक अध्ययन
नेपालगन्ज नगरपालिका, बाँके

शोधपत्र मूल्याङ्कन समिति

कृतज्ञता

त्रिभुवन विश्वविद्यालय, मानविकी तथा सामाजिकशास्त्र संकाय, भूगोल विषय अन्तर्गत स्नातकोत्तर तहको आंशिक आवश्यकता परिपूर्तिको लागि **द्वन्द्वबाट आन्तरिक रूपमा विस्थापितहरू एक अध्ययन: नेपालगन्ज नगरपालिका, बाँके** विषयमा शोधकार्य गर्ने अवसर प्रदान गरेकोमा भूगोल केन्द्रीय विभाग कीर्तिपुरलाई हार्दिक धन्यवाद ज्ञापन गर्दछु ।

यो शोधकार्य गर्ने क्रममा आफ्ना अमूल्य, सल्लाह सुभाष तथा उत्प्रेरणा प्रदान गर्नु हुने आदरणीय गुरु तथा भूगोल केन्द्रीय विभागका, विभागीय प्रमुख प्रा.डा. भीम प्रसाद सुवेदी प्रति सदा ऋणी छु ।

आफ्नो व्यस्तताका बावजूद पनि निरन्तर सल्लाह, सुभाष र हौसला बढाई शोधकार्यलाई यो स्वरूपमा ल्याउन आवश्यक मार्ग-दर्शन प्रदान गरिदिनु हुने आदरणीय गुरु हृदयलाल कोइराला, प्रति कृतज्ञता ज्ञापन गर्दछु ।

सामाग्री सङ्कलनको क्रममा सहयोग पुऱ्याउनु हुने अनौपचारिक क्षेत्र सेवा केन्द्र (इन्सेक) क्षेत्रीय कार्यालय नेपालगन्जका अनुसन्धान तथा प्रलेख अधिकृत ऋषिकेश पाण्डे प्रति आभारी छु । तथ्याङ्क सङ्कलनकै क्रममा पुऱ्याउनु भएको अमूल्य सहयोगका लागि शालिकराम डाँगी प्रति धन्यवाद ज्ञापन गर्दछु । त्यसैगरी इन्सेक पुस्तकालयमा कार्यरत विमलचन्द्र शर्माले सामाग्रीहरू उपलब्ध गराउन पुऱ्याउनु भएको सहयोगलाई विर्सनु अन्याय ठहरिने छ । शोधकार्यको क्रममा सहयोग पुऱ्याउनुहुने आत्मिय मित्रहरू वसन्त अधिकारी, तिलकराज पाण्डेय, रेशम वगाले, नारायण पोखरेल, छवि वराल, फणेन्द्र ब. मडै, निम थापा प्रति हृदय देखि नै धन्यवाद टक्राउदछु ।

अन्त्यमा, माता-पिताको आशिर्वाद, भाई जगन्नाथले विषम परिस्थितिमा पनि पुऱ्यायको सहयोग, प्यारी जीवन संगीनी यमकला बाट प्राप्त उत्प्रेरणा तथा परिवारका अन्य सदस्यहरूको निरन्तर सहयोगको अभावमा यस शोधकार्य पुराहुने कल्पनागर्न पनि सक्दिन, जुन सदा स्मरणीय छ । साथै कम्प्युटर गरिदिने फ्रेण्डस कम्प्युटर कीर्तिपुरका भाई राजीव महर्जनलाई पनि हार्दिक धन्यवाद दिन चाहन्छु ।

-दुर्गानाथ त्रिपाठी

फरवरी, २००८

विषय सूचि

अध्याय १: परिचय	१
१.१ पृष्ठभूमि	१
१.२ नेपालमा द्वन्द्वबाट भएको आन्तरिक विस्थापनको सिंहावलोकन	३
१.३ समस्याको कथन	६
१.४ अध्ययनको उद्देश्य	७
१.५ अध्ययनको महत्व	७
१.६ अध्ययनको सीमा	८
अध्याय २: सन्दर्भ साहित्यको समीक्षा	९-
२.१ द्वन्द्व सम्बन्धी सैद्धान्तिक सामाग्रीहरुको समीक्षा	९
२.१.१ द्वन्द्वको परिचय	९
२.१.२ द्वन्द्व र द्वन्द्वका कारणहरु	१०
२.२ द्वन्द्वबाट विस्थापित सम्बन्धी साहित्यको समीक्षा	१२
अध्याय ३: अनुसन्धान पद्धति	२२
३.१ अनुसन्धानको ढाँचा - समस्याको उत्पति	२२
३.२ अध्ययन क्षेत्रको छनौट	२३
३.३ अनुसन्धान विधि	२४
३.४ सूचनाको प्रकृति र स्रोत	२४
३.५ नमूना छनौट प्रक्रिया	२४
३.६ तथ्याङ्क सङ्कलनका विधि र तरिका	२५
३.६.१ प्रश्नावली	२५
३.६.२ गहन अन्तर्वार्ता	२६
३.६.३ खास-खास सूचनादातासंग अन्तर्वार्ता	२६
३.६.४ अवलोकन	२७
३.६.५ स्थलगत टिपोट	२८
३.७ स्थलगत अध्ययनका अप्ठेराहरु: एक अध्ययन अनुभव	२८
३.८ तथ्याङ्कको विश्लेषण र प्रस्तुतिकरण	२९
अध्याय ४: अध्ययन क्षेत्रको परिचय	३१

अध्याय ५: विस्थापितहरूको आर्थिक र सामाजिक अवस्था	३४
५.१ उत्पत्ति जिल्ला अनुसार विस्थापितहरूको संख्या	३४
५.२ जातजाति अनुसार विस्थापितहरूको वितरण	३५
५.३ उमेर र लिङ्ग अनुसार विस्थापितहरूको वितरण	३६
५.४ परिवारका सदस्यहरूको आधारमा विस्थापितहरूको वितरण	३७
५.५ घरमूलीको आधारमा विस्थापितहरूको वितरण	३८
५.६ विस्थापितहरूको वैवाहिक स्थिति	३९
५.७ विस्थापितहरूको आर्थिक अवस्था	४१
५.९ विस्थापनको सामयिक प्रवाह	४३
५.१० विस्थापितहरूको शैक्षिक स्थिति	४४
अध्याय ६: आन्तरिक रूपमा विस्थापनका कारणहरू	४६
६.१ हिंसा र असुरक्षा	४६
६.२ आर्थिक कारण	४८
६.३ राजनैतिक कारण	५०
६.४ सामाजिक/सांस्कृतिक कारण	५२
अध्याय ७: विस्थापितहरूले वर्तमान अवस्थामा सामना गर्नु परेका समस्याहरू	५३
७.१ खाद्यान्न	५३
७.२ बासस्थान	५४
७.३ रोजगारी	५५
७.४ बालबालिकाको शिक्षा	५६
७.५ स्वास्थ्य	५७
७.६ आफन्तहरूसँगको भेटघाट	५८
अध्याय ८: सारांश, निष्कर्ष र सुझाव	६०-
८.१ सारांश	६०
८.२ निष्कर्ष	६३
८.३ सुझावहरू	६५
सन्दर्भ सामाग्रीहरू	६७-
परिशिष्ट	७२

तालिका सूचि

तालिका ५.१ : उत्पत्ति जिल्ला अनुसार विस्थापितहरुको संख्या	३४
तालिका ५.२ : जातजाति अनुसार विस्थापितहरुको वितरण	३५
तालिका ५.३ : उमेर र लिङ्ग अनुसार विस्थापितहरुको वितरण	३६
तालिका ५.४: परिवारका सदस्यहरुको आधारमा विस्थापितहरुको वितरण	३७
तालिका ५.५: विस्थापितहरुको वैवाहिक स्थिति	४०
तालिका ५.६ : विस्थापितहरुको प्रमुख पेशा	४१
तालिका ५.७ : विस्थापनको सामयिक प्रवाह	४३
तालिका ५.८ : विस्थापितहरुको साक्षरता एवं शैक्षिक स्थिति	४४
तालिका ६.१: हिंसा तथा असुरक्षाका तरिका अनुसार विस्थापितहरुको वितरण	४७
तालिका: ६.२ आर्थिक कारण अनुसार विस्थापितहरुको वितरण	४९
तालिका ६.३: राजनैतिक कारणका प्रकार अनुसार विस्थापितहरुको वितरण	५०
तालिका ७.१: खाद्यान्न प्राप्तिको स्तरको आधारमा उत्तरदाताको वितरण	५३
तालिका ७.२: गन्तव्य स्थलमा विस्थापितहरुको वासस्थानको वितरण	५५
तालिका ७.४ बालबालिकाको पढाइको अवस्था	५७
तालिका ७.५ विस्थापन पछि आफन्तहरुसँगको भेटघाटको अवस्था	५८

चित्र सूचि

चित्र २.१: आन्तरिक विस्थापनको प्रकृति	१९
चित्र ३.१: गुणात्मक तथ्याङ्क विश्लेषण प्रकृया	३०
चित्र ५.१ : घरमूलीको आधारमा विस्थापितहरुको वितरण	३९
चित्र ५.२: विस्थापन पूर्व र विस्थापन पश्चातको पेशागत स्थिति	४२